

ADVOCATUS DIABOLI
QUINE ÉS A MODÁLIS LOGIKA

Tézisfüzet

Tuboly Ádám Tamás

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Filozófiai Doktori Iskola
Ismeretelmélet és etika program

Témavezető: Dr. Kocsis László

Pécs

2015

1. Témaválasztás és célkitűzések

Dolgozatomban alapvetően Willard van Orman Quine modalitással és modális logikával kapcsolatos filozófiai és logikai nézeteit vizsgáltam. A témaválasztás több szempontból is indokolt.

Egyrészt a modális logikával és általában a modális fogalmak használatával kapcsolatos filozófiai kérdések a kortárs analitikus filozófia egyik legtöbbször diszkutált kérdései közé tartoznak. Ez azonban nem volt mindig így. Annak ellenére, hogy már a huszadik század első felében is több kísérlet született a modális diskurzus tisztázására, nem is beszélve azokról az eredményekről, amelyeket a modális logika mutatott fel, az a modalitással kapcsolatos általános érdeklődésre igényt tartó filozófiai diszkusszió, ami manapság jellemzi az analitikus filozófiát, még jó ideig váratott magára. Sokak szerint ezért Quine modális diskurzussal és modális logikával kapcsolatos aggályai felelősek. Figyelembe véve Quine általános elismertségét a filozófusok körében, illetve azt, hogy a modális logika mára teljesen elfogadott eszközzé és olykor tárgyterületté vált, felmerül a kérdés, hogy mi volt Quine problémája a modalitással, és hogyan próbálták megoldani vagy feloldani ezeket a problémákat Quine után.

Másrészt Quine és a modális logika történetében jól dokumentálható, hogy miképp működnek együtt egy-egy érvelésben és filozófiai koncepcióban a logikai, illetve filozófiai szempontok, amik külön is jellemzik az úgynevezett analitikus filozófiát. Quine ugyanis a modális fogalmakkal és a modális logikával kapcsolatos aggályainak megfogalmazása során folyamatosan támaszkodott filozófiai elköteleződéseire (naturalizmus, metafizika-ellenesség, holizmus stb.) és logikai téziseire (extenzionalitás elve, Leibniz elv, a változók interpretációja). Ebből a szempontból a téma megfelelő esettanulmányt jelentett általánosabb trendek megfogalmazására is.

Harmadrészt, a téma szakirodalmában nagyon sokáig konszenzus volt Quine téziseiről és azok jelentőségéről. Ezt a konszenzuális képet neveztem a dolgozatban a „bevett nézet”-nek; tézisszerűen a következőről van szó:

- (BNI). A lehetséges-világ *szemantika* (avagy a modellelméleti szemantika) rámutatott, hogy a kvantifikált modális logika koherens és értelmes módon interpretálható, így Quine kritikája, miszerint a kvantifikált modális logika értelmetlen, megcáfolódott.
- (BNII). A kvantorok *behelyettesítéses* interpretációja ontológiailag semleges és értelmes interpretációt biztosít a kvantifikált modális logika számára.
- (BNIII). A kvantifikált modális logika lehetséges-világ szemantikája elérhetővé teszi a *nem lingvisztikai modalitások* koherens értelmezését is.
- (BNIV). A kvantifikált modális logika nem köteleződik el az *esszencializmus* mellett, mivel az esszencialista tézisek nem vezethetők le az ismert rendszerekben.
- (BNV). A kerékpáros matematikusok példája logikailag hibás, tehát az *esszencializmus nem inkoherens* álláspont.
- (BNVI). A modális kontextusban történő behelyettesítésből származó problémák feloldhatóak a *nevek és leírások* megfelelő megkülönböztetése mellett.

Mindazonáltal ez a konszenzus megkérdőjelezhető, ahogy azt többen meg is tették az utóbbi időkben, azonban a legújabb szakirodalomban is csak kevesen vizsgálták behatóan, és leginkább csak egyes, gyakran technikai aspektusaira fókuszáltak, figyelmen kívül hagyva annak történeti kontextusát, Quine vitapartnereinek nézeteit, a különböző felek előfeltevéseit és a téma jelentőségét.

A dolgozatomban ezeket a szempontokat próbáltam érvényesíteni annak érdekében, hogy érdemi módon hozzájáruljak a téma feldolgozásához – mind logikai, mind pedig történeti és filozófiai perspektívából.

2. Módszerek

Ahogy arra dolgozatomban első fejezetében is kitérek, az értekezés megírása során a filozófiatörténet írásának különböző módszereit próbáltam követni és elegyíteni. A huszadik század során korábban is napvilágot láttak olyan történeti munkák, amik egységes narratívát próbáltak felállítani az analitikus filozófia történetével kapcsolatban (Urmson, Pap), illetve az utóbbi években is több ilyen kísérlet született

(Scott Soames munkáira gondolhatunk). Mindazonáltal filológiai igényű, részletes, a saját történeti módszerük kapcsán is reflexív történeti munkák pusztán az utóbbi években váltak elterjedtté, ám a projekt nem minden módszertani kérdése van tisztázva – nincs konszenzus arra vonatkozóan, hogy miképp nézne ki akár az analitikus filozófia története, akár annak megírása, akár csak a történetírás elvei és céljai.

A dolgozatban három alapvető történetírási stratégiát vázoltam: (1) eszmetörténeti-narratív, (2) argumentatív, (3) mikrotörténeti. Az első egy egységes képet kíván vázolni a vizsgálatának tárgyáról, a második a saját kontextusából kiragadva, kortárs vitapartnerként kezeli a történetírás alanyát, míg a harmadik az eredeti kontextus és fogalomhasználat rekonstrukciója révén jól lehatárolt mikro-szintű történetek vizsgálatában látja a filozófiatörténet gyümölcsöző útját. Mindhárom módszernek megvannak a sajátos előnyei és hátrányai: (1) nem képes olyan átfogó narratívával szolgálni, amibe minden olyan szerző belefér (és csakis azok), akit analitikus filozófusnak szoktunk tartani; (2) a történeti kontextus figyelmen kívül hagyásával eltorzítja az adott szerző téziseit és állításait; (3) pedig könnyen átcsúszhat olyan problémák és történetek vizsgálatába, amelyek indoklása és motiválása gyakran erőltetett vagy épp önigazoló.

A dolgozatban azonban ezt a három perspektívát és módszert *együttesen* követtem annak érdekében, hogy elkerüljem a sajátos nehézségeiket: egyrészt Quine egy lehatárolt kutatási területét, a modalitás kérdését rekonstruáltam annak eredeti kontextusában (3), majd megmutattam, hogy milyen általános elemek és egységes quine-i narratívák dokumentálódnak már ezen a mikro-szinten is (1), végül pedig az így elért nézeteket és megfontolásokat próbáltam beemelni a kortárs megfontolások közé (2).

3. A dolgozat tézisei

Kezdem a dolgozat fő tézisével: Quine modális logikával és általában a modális kifejezések használatával szemben felhozott megfontolásainak szakirodalmi recepciója (a „bevett nézet”) több szempontból is vagy hibás, vagy lényegi kiegészítésre szorul. A Quine-nak tulajdonított nézeteket Quine vagy nem tartotta,

vagy nem abban a formában (és nem azok az indokok miatt) fogadta el, ahogy azok az analitikus filozófia történetének részévé váltak.

3.1. A dolgozat második fejezetében Quine David Hume és Rudolf Carnap filozófiájához való viszonyát tárgyalom, ugyanis Quine nézeteire, saját bevallása szerint is, Hume és Carnap volt a legnagyobb hatással. Alapvetően azzal a Quine filozófiai fejlődéséről kialakult képpel szemben foglalkozok állást, miszerint Quine teljes mértékben hume-iánus, és Carnappal az analitikus/szintetikus distinkció tarthatatlansága miatt szakított. Egyrészt azt állítom, hogy Quine csupán a modalitás egyes aspektusai kapcsán követi Hume nézeteit, a nominalizmus kérdésében (noha egy rövid ideig elfogadta azt) szakított Hume filozófiájával. Másrészt azt állítom, hogy Quine Carnap filozófiai nézeteivel való szembehelyezkedése nem annyira az analitikus/szintetikus distinkcióhoz kötődik, mint a modalitás kérdéséhez. Meggyőződésem, hogy Quine azért szakított Carnappal, mert miután Carnap kidolgozta és alkalmazni kezdte a tolerancia elvét Carnap sokkal engedékenyebb lett, ami a modális logika kidolgozását illeti.

3.2. Quine modális logikával (és egyúttal a modalitással) szembeni aggályai korántsem egységesek, hanem, jól elkülöníthető szakaszokra oszlanak. A negyedik fejezetben a korai kifogásokat tárgyalom, melyek arra épülnek, hogy a modális fogalmak segítségével megfogalmazott állítások megsértik a klasszikus extenzionális logika bizonyos alapvető szabályait. Azonban ekkor még Quine korántsem volt szkeptikus, és egyáltalán nem ellenezte a modális fogalmak használatát, csak a használatukból eredő bizonyos problémákra kívánt rámutatni. Tehát, szemben a bevett nézettel, Quine ekkor még elfogadta azt, hogy a modális fogalmak (és a velük kapcsolatos modális logikai vizsgálódások) értelmesek lehetnek, amennyiben ezek a problémák orvosolhatóak.

3.3. Quine korai kihívásaira érkező válaszok (Church, Carnap és Marcus) azonban rámutattak, hogy a technikai kérdések megoldása filozófiai problémákat is felvetnek. Ennek kapcsán leginkább Carnap és Church javaslatait tárgyalom. Kimutatom, hogy egyrészt Quine egy ideig elfogadta ezeket a válaszokat, és csak idővel kezdett teljes mértékben eltávolodni a modális fogalmak használatától, illetve a modális logikától. Állításom szerint Quine és Carnap vitája az 1940-es években

olykor félreértéseken alapult, hiszen Quine aggályaira Carnap egyes megfontolásai (az explikáció segítségével) valódi választ nyújthatnak, azonban ezeket Quine vagy nem ismerte fel, vagy pedig már a figyelmét újabb problémák kötötték le.

3.4. A dolgozat két kitérőt tartalmaz. Az elsőben Quine és Otto Neurath nézeteit vizsgálom: nézetem szerint Neurath az 1940-es években ugyanúgy érvelt Carnap korai *szemantikája* ellen, mint Quine az 1950-es években a *modalitás* ellen. Mindketten aggályosnak tartották az általuk támadott koncepció metafizikai konnotációit, megkülönböztették a pusztán formális rendszereket és az azoknak az értelmezésével járó filozófiai elköteleződéseket, illetve mindketten egy alapvetően naturalista/fizikalista és behaviorista alternatíva mellett érveltek. Az érveik hasonlósága felveti további kutatások lehetőségét, hiszen míg Neurath és Quine érvei strukturálisan megegyeznek és filozófiai alapállásuk is hasonló, Neurath egy olyan koncepció mentén fejlesztette tovább az észrevételeit, amit a tudományfilozófia *társadalmilag érdekelt* [socially engaged] koncepciójának nevezhetnénk; mivel ez Quine gondolkodására nem jellemző, így mindenképp egy releváns és kortárs alternatívával van dolgunk – az érme másik oldaláról szemlélve a dolgokat, tanulságos lenne Carnap filozófiai fejlődése és nézeteinek alakulása kapcsán is részletesen feltárni Neurath és Quine támadásainak hatását.

3.5. A második kitérő azt a kérdést érinti, hogy eleinte miért nem, vagy miért csak kevesen foglalkoztak Quine modalitással kapcsolatos kihívásaival. Tézisem szerint ez Alonzo Church személyének és a *The Journal of Symbolic Logic* általa szerkesztett recenzió-szekciója akkoriban kialakult elismertségének köszönhető. Church két olyan recenziót is közölt Quine korai írásairól, amik azt a benyomást keltették, hogy Quine kérdései könnyedén megváltoztathatóak. Figyelembe véve Church és a folyóirat intézményes és szakmai beágyazottságát, plauzibilis a feltételezés, hogy Church nagy mértékben hátráltatta Quine érveinek komolyabb vizsgálatát.

3.6. Quine technikai ellenvetéseit követő filozófiai érveire, miszerint a modális kontextusba történő kvantifikáció értelmetlen, mi több, az ún. arisztotelianus esszencializmus metafizikai tana melletti elköteleződéshez vezet, több válasz is érkezett. A hetedik fejezetben ezeket tárgyalom, rámutatva arra, szemben a bevett

nézettel, hogy ezek a válaszok gyakran félreértéseken alapulnak. Quine például nem érvelt amellett, hogy a modális rendszerekben *levezethetnénk* problémás esszencialista tételeket; szerinte az esszencializmus a modális logika *használata* során jön be a képbe. Ez alapján kimutatom, hogy a Quine-nak tulajdonított esszencializmus-vád nem állja meg a helyét, ahogy a neo-russelliánusok megközelítése is célt téveszt (hiszen Quine *filozófiai* érvei nem a nevek és leírások megkülönböztetésén alapulnak).

3.7. Kimutatom, hogy a Kripke-féle modellelméleti szemantika kizárólag Quine *technikai* vádjaival szemben releváns, és Quine saját perspektívájából vázolom azokat a filozófiai ellenvetéseit, amiket a Kripke-féle modellelméleti szemantika önmagában nem válaszol meg. Tézisem szerint ezzel Kripke is tisztában volt, és a *Megnevezés és szükségszerűség* releváns passzusait Quine filozófiai/interpretációs kihívásaira adott filozófiai válaszokként kell értelmeznünk.

3.8. A nyolcadik fejezetben röviden vázolom Quine pozitív elméletét a modalitásról, amit eddig a szakirodalomban szinte egyáltalán nem tettek meg. Quine több elképzelést is megfogalmazott, a (i) logikai, (ii) a nomikus, illetve az általam (iii) diszkurzív modalitásnak nevezett kifejezésekről.

(i) A logikai modalitásokat Quine egy tág értelemben vett behaviorista alapállásról értelmezi: szerinte a logikai állítások szükségszerűsége (és egyúttal a matematikai állításoké is) abban áll, hogy ezeket adjuk fel utoljára, amikor módosítanunk kell az elméleteinket.

(ii) A nomikus modalitás esetében Quine egy (véleménye szerint) hume-iánus álláspontot fogad el, miszerint a fizikai események közti szükségszerűség nem más, mint állandó együtt járás.

(iii) Quine a diszkurzív modalításokról tesz a legkevesebb említést, ám a különböző szövegekből az a koncepció (nyelvfilozófiai és ismét behaviorista megközelítés) rekonstruálható, miszerint a modális kifejezések legtöbb előfordulása a párbeszédekben és diskurzusokban betöltött egyfajta 'útjelző' szerepben merül ki. Szükségszerűnek mondjuk azt, ami következik abból, amit a beszélgetés során egy korábbi időpontban *már mindegyik fél elfogadott*, a 'lehetséges'-sel pedig azokat az állításokat jelöljük meg a diskurzusban, amelyeket a résztvevők *nem zárnak ki eleve*

hamisként. Ezek a megfontolások, állításom szerint arra is rámutatnak, hogy Quine miért nem fogadta el Kripke és David Lewis nézeteit.

3.9. A nyolcadik fejezet végén David Lewis elképzeléseit tárgyalom: Lewis egyrészt Quine tanítványaként tisztában volt Quine alapállásával, és maga is több művet szentelt a modalitásnak, másrészt olyan nézetet képvisel, ami expliciten megfelel Quine technikai és filozófiai kihívásainak. Azonban Quine ezeket soha nem fogadta el, de még csak nem is tematizálta. Ennek oka a korábban említett tézisemben keresendő, miszerint Quine ekkorra már (az 1970-es évekre) más irányba indult el (vagyis nem elegendő azt mondanunk, hogy Lewis elmélete olyan metafizikai elköteleződésekkel járt – a lehetséges világok realizmusával –, amiket Quine nem tudott elfogadni, hiszen Quine számára a hasznosság indokolhat metafizikai elköteleződések). Mindazonáltal David Lewis beemelése a dolgozat narratívájába újabb kutatási irányokat nyithat meg az analitikus filozófia története kapcsán.

4. A dolgozat témájához kapcsolódó publikációk

- 4.1. „Quine and Quantified Modal Logic: Against the Received View.” *Organon F* 22 (4): 518-545.
- 4.2. „David Lewis érveiről a lehetséges-világ realizmus mellett.” In: Márton Miklós – Molnár Gábor – Tózsér János (szerk.) *Realizmus, magyarázat, megértés*. Budapest: L’Harmattan Kiadó. 175-192.
- 4.3. „A Der logische Aufbau der Welt kontinentális gyökerei.” In: Schaub Anita – Szabó István (szerk.), *III. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2014*. Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat. 549-565.
- 4.4. „Tolerancia és explikáció – Carnap módszertana a filozófiai vitákban.” *Elpis* 8 (2): 105-116.
- 4.5. „Price arról, hogy több a metafizikus, mint a hajléktalan.” *Annona Nova* 2011. 187-197.
- 4.6. „Explicating explication: Carnap’s Ideal.” [Review of Carnap’s Ideal of Explication and Naturalism].” *The Berlin Review of Books*. 2015. október.
URL = <http://berlinbooks.org/brb/2015/10/explicating-explication/>
- 4.7. „A Classic Statement of Logical Empiricism.” [Review of Eino Kaila’s Human Knowledge] *The Berlin Review of Books*. 2015. január.
URL = <http://berlinbooks.org/brb/2015/01/a-classic-statement-of-logical-empiricism/>
- 4.8. „Unifying historical perspectives. [Review of Greg Frost-Arnold’s Carnap, Tarski and Quine at Harvard]” *The Berlin Review of Books*, 2014, február.
URL = <http://berlinbooks.org/brb/2014/02/unifying-historical-perspectives/>
- 4.9. „Metaphilosophy at work – Kripke on reference and existence [recenzió Saul Kripke könyvéről].” *Logical Analysis and History of Philosophy* 17: 221-226.